

ПРОБЛЕМА МАСКУЛІННОСТІ ВІД ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ДО ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анастасія КІЛАР

Рош А. Перша стаття.

Зміни та криза чоловічої ідентичності.

Київ: Основи, 2018. 248 с.

Нещодавно вийшла друком книжка «Перша стаття. Зміни та криза чоловічої ідентичності» (фр. «Lepremiersexe: Mutationset crisedel' identité masculine») Андре Роша в українському перекладі, і вже встигла викликати великий резонанс. Не дивно, адже стиль написання є достатньо сміливим для українського читача. З перших сторінок автор інтригує, і навіть шокує читача. Це можна пов'язати із періодом, який описується — від кінця XVIII ст. до середини XX ст. — часи постійних змін не тільки в геополітиці, але й суспільстві загалом. Автор описав стереотипи сприйняття чоловічої ідентичності мужності та їх трансформацію протягом цих століть.

Перед оглядом книги потрібно звернути увагу на особу автора та його наукову біографію для більшого розуміння його праці. Андре Рош — сучасний французький історик. Має ступінь доктора філософії, який здобув у Страсбурзькому університеті, а також ступінь доктора мистецтв та гуманітарних наук, який здобув в університеті Парижу Декарт під керівництвом Жоржа Снайдерса. Андре Рош — автор цілої низки книжок, присвячених історії маскулінності, наприклад: «Історія першої статі від Революції до наших днів» (фр. «Histoiredupremiersexedela Révolution   posjours»), «Чоловіча ідентичність в тіні жінок: від великої війни до гей-прайду» (фр. «L'identité masculine   l'ombredesfemmes: Delagrandeguerre   lagaupride»).

Цікавим є вибір назва книги — «Перша стаття»¹, — з приводу цього більшість читачів та критиків звернули увагу на подібність до назви книги Симони де Бовуар «Друга стаття». У своїх інтерв'ю автор також наголошує, що книжки хоч і схожі за назвою, але мають зовсім інший підхід до вивчення теми. Андре Рош зазначає, що Симона де Бовуар розглядає окреслену тематику з точки зору філософа, висвітлюючи питання нерівності та чоловічого домінування. Свою ж книжку автор писав з історичного чи навіть антропологічного ракурсу і використав для цього переважно архівні джерела досліджуваного періоду. Вагоме значення у роботі надано й антропологічним дослідженням, зокрема «Історії селян» та «Історії буржуазії» [1].

Чи є «Перша стаття» відповіддю на «Другу стаття»? На мою думку так, адже в другій книзі Симона де

¹ Андре Рош не єдиний, хто запозичив ідею назви праці у Симони де Бовуар. Ерік Земмур — французький письменник та політичний журналіст видав працю з ідентичною назвою з Андре Рошем «Перша стаття» («Le Premier Sexe»), що вийшла друком у 2006 р.

Бовуар зацентрувала увагу на важкій долі жінки, пригнобленої віками. Характерно, що авторка «Другої статі» використовувала здебільшого філософську та художню літературу. У праці фігурують такі одіозні автори-соціалісти як Фрідріх Енгельс, Карл Маркс, та Август Бебель. Дослідження Симони де Бовуар опубліковане у 1949 р., однак працювала над ним авторка ще у 1930-х роках, тому не дивно, що там наявні велика кількість цитат Ф. Енгельса та К. Маркса, адже світ ще не знав про трагічні наслідки ідеї соціалізму, і, що гірше, комунізму. Авторка «Другої статі» активно звертає увагу на становище жінки, яка протягом всього історичного періоду була не тільки залежна від чоловіка, але й «уярмлена» ним [2, с. 46; 69; 87; 135; 169; 307]. Андре Рош у своїй праці навпаки обґрунтовує зміну ситуації на користь жінок якраз з початком Французької революції, а точніше із прийняттям Декларації прав людини і громадянина (1789), що «встановлює рівність для всіх і ставить під сумнів право батька» [3, с. 30]. Якщо порівнювати ці дві праці, то «Друга стаття» більше схожа на путівник радикального фемінізму, оспівування важкої долі жінки в ролі дружини та матері, її страждань, яких вона постійно зазнає від світу, яким керують одні чоловіки, натомість «Перша стаття» — це книжка, яка доступно для кожного розповідає про історію чоловічої маскулінності, в якій використані не тільки літературні твори та мемуари, але джерела та наукові праці, присвячені цій тематиці.

З огляду на те, що в українському перекладі книжка є доволі недавно, важко буде знайти рецензії в профільних наукових виданнях. Натомість ґрунтовні відгуки та огляди на книжку слід шукати у французьких авторів, наприклад у «Французькому педагогічному журналі» («Revue française de pédagogie») авторства Роланда Уески [4].

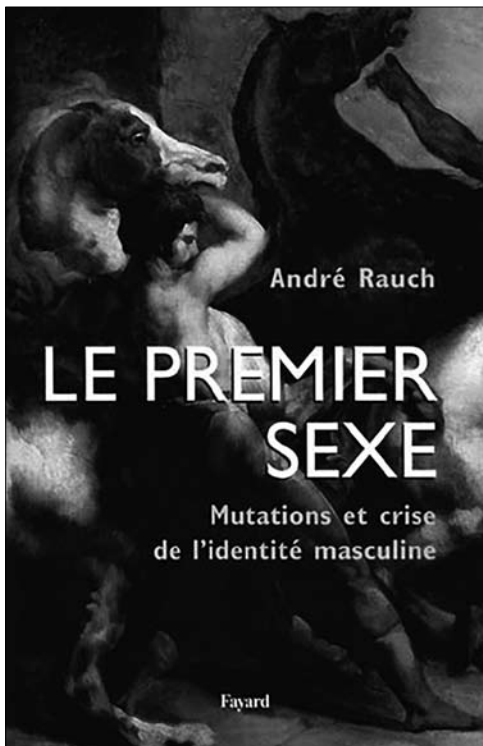
Андре Рош вміло оперує джерелами з цієї теми, наводячи цікаві повсякденні історії відповідного періоду. Читачу буде надзвичайно цікаво вивчати історію маскулінності, занурюючись в атмосферу епохи. Автор використовує не лише історичні праці, але й джерела у вигляді спогадів. Окремо слід відзначити аналіз художніх творів тих часів (наприклад, Еміля Золя, Віктора Гюго чи Оноре де Бальзака).

Зміст книги складається зі вступу, шести розділів та висновків. Зручним є те, що вони йдуть за хро-

нологією. Початок праці — Французька революція 1789 р., саме тоді, на думку Андре Роша, формується «нове тіло громадянина» [3, с. 17]. У першому розділі спостерігаємо контраст між чоловіком мужнім і сильним в образі народу та слабким та немичним в образі короля. Монарх більше не сприймався як володар, а народ не ототожнював себе із підданими. Слабкість короля як чоловіка виражена у неспроможності не тільки задовольнити свою дружину, але й зачати дитину (відомо, що перші 7 років шлюбного життя Людовик XVI та Марія-Антуанетта не мали фізичної близькості, про це писав навіть Стефан Цвейґ у книжці-біографії «Марія-Антуанетта»). Неспроможність короля та схильність королеви до постійних розваг і пошуки насолоди стали об'єктами пильної уваги суспільства. Ця ситуація спричинила великий розголос не лише серед знаті, але й простих громадян. Таким чином, король втратив «мужність» в очах свого ж народу. Саме тому в цей період мужність, чоловіча сила часто пов'язується із спроможністю продовжувати рід.

В книзі описано багато прикладів стереотипів мужності чоловіків. Один з таких прикладів стосується зовнішнього вигляду чоловіка кінця XVIII — початку XIX ст.: він не має бути надмірно доглянутим, перебраним на жінку. «Фізична перевага, сила характеру, непокора, весела ерекція, оргістичне бажання становлять картину особи в революційній спільноті, що змішує тремтіти суперників» [3, с. 26]. Тобто чоловік має уникати будь-яких дій, які б уподібнювали його до жіночності (не дивно, що з XIX століття мода на чоловічі перуки та туфлі на підборах, а також ажурні сорочки зазнає спаду). Опис про ерекцію як ознаку мужності можна трактувати як протиставлення образу Людовика XVI.

Також критерієм мужності в ті часи слугує і безстрашність перед смертю — померти за свободу та рівність додавало чоловікові рис героя. Боягузтво вважалося найбільш ганебним вчинком між чоловіками, тому солдати того періоду усіляко намагалися приховати подібні емоційні прояви. Період Наполеона Бонапарта докорінно змінює ставлення до дезертирів. Якщо раніше ухиляння призову в армію подекуди вважали ознакою мужньої непокори, то вже через декілька років (1800-і рр.) призов стає регулярним і чисельність мобілізованих збільшується в рази. Характерною для солдатів починає става-

ти самопожертва, а соціальний статус здобувається за допомогою військової кар'єри (один з прикладів, який наводить автор — орден Почесного легіону). Армія стала невід'ємною частиною ініціації в чоловічий світ. Як твердить автор, стереотип про чоловічу мужність «не служив — не мужик» набирав обертів саме у цей період та існує дотепер.

Продовжуючи тему ініціацій в армії, А. Рош наводить наступні приклади: вручення нагород та бойових знамен, військові церемонії. Далі по тексту наведені приклади пов'язані не лише з армією. Так, одним із прикладів ініціації є перший сексуальний досвід чоловіка. Здобути його в борделі не виглядало чимось аморальним, а навіть навпаки заохочувалося. На думку автора, це виключало залежність чоловіка від своєї майбутньої дружини, так би мовити обмежувало її вплив на чоловіка [3, с. 97].

Для першого періоду також характерними стають прояви солідарності між солдатами та шанування старших молодшими. Вражає той факт, що автор повсюдно старається використовувати джерела для наведення прикладів. Щоб доповнити свої твердження про стосунки між молодими солдатами та старшими Андре Рош використовує «Спогади» маршала Огюста де Мармона. Завдяки цим спогадам бачимо, що молоді солдати намагалися не виявляти страху перед смертельною небезпекою біля офі-

церів чи лейтенантів. Показати страх — означало показати свою слабкість.

Ще однією з форм ініціації була демонстрація фізичної сили, бажання показати свою перевагу перед іншими (у випадку армії — перед своїми побратимами) під час бійки або дуелі.

Андре Рош показує трансформацію ставлення до чоловіка, його соціального статусу внаслідок Французької революції. Так, автор наводить багато побутових прикладів. Одна з цих змін — зменшення впливу на сім'ю батьком, а саме: батьки тепер не могли позбавляти спадку нащадків-спадкоємців, жінка офіційно отримала громадянські права, шлюби уклалися за допомогою контрактів, а отже і збільшувалась кількість розлучень (в більшості на вимогу жінок). По суті чоловік почав втрачати батьківську владу над сім'єю. Разом із цим автор акцентує увагу саме на процесах трансформації статусу чоловіка в сім'ї.

У вказаний період утверджуються нові принципи, яких має прагнути кожен чоловік і за рахунок яких самостверджуватися. Показовим у статусі чоловіка стає його сім'я. Мати домашнє вогнище, де його чекає дружина, діти є запорукою хорошої репутації.

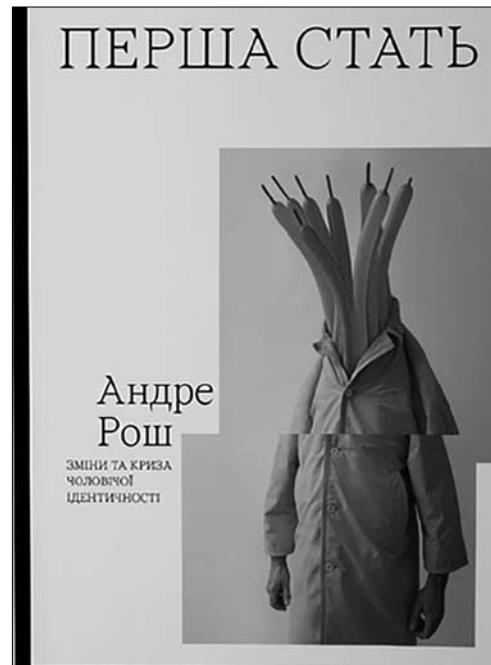
Для суспільства тієї епохи було абсолютно неприйнятним показувати чоловікові свою «слабкість» перед дружиною. Так, автор книги наводить цікавий приклад з газети «Journal des débats», де працівник Етьєн Делеклюз описує важливі речі про свого знайомого Мареста. Справа в тому, що чоловік на ім'я Марест одружився з панною Сарторі. Природньо, що він став менше навідувати товариство, учасником якого і був Делеклюз. В очах свого товариства новоспечений одружений чоловік здався розм'яким, таким, що слухається в усьому свою дружину, адже надавав перевагу товариству своєї дружини, а не його друзів-чоловіків [3, с. 75]. Таким чином, чоловік в очах своїх товаришів втрачає свою незалежність і стає слабким, і, що гірше, боягузом.

В третьому розділі автор розповідає про взаємозв'язки між чоловіками. Часто дружні стосунки між чоловіками зав'язувалися ще зі шкільних років. Такі зв'язки були особливо важливими в подальшому житті, проте можемо спостерігати за цією дружбою і дещо більше. Як приклад автор наводить опис стосунків парижанина, якого тільки призначили викладачем (1851) Артура Барі та його колеги

викладача риторики Реймо. Сестра другого писала: «Ця близькість виглядала майже як перше кохання, і вони розмовляли одне з одним із готовністю та навіть легким кокетством, аби показати іншому власний розум; вони віддавалися всім серцем і відчували радість від того, що друг все розуміє» [3, с. 78]. Автор зазначає, що такий зв'язок аж ніяк не робив в очах суспільства чоловіків мужніми: «Він (зв'язок між ними) їх виокремлює, але не робить більш мужніми». Тут чітко можна простежити тиск на самого чоловіка з боку суспільства та правил тієї епохи.

Поступово автор підходить до не менш важливого питання — трансформації стосунків між чоловіком і жінкою. З XIX століття жінка перестає бути всього лиш хранителькою домашнього вогнища. Андре Рош звертає увагу на те, що для чоловіка жінка стає порадицею та моральною опорою, все більше чоловік цінує в своїй дружині культурне, інтелектуальне та духовне збагачення. Як приклад автор згадує Жюлі Сігфрід, відому французьку феміністку, очільницю Національної ради французьких жінок із 1912 р., яка і втілювала всі вищенаведені риси [3, с. 79]. Проте все це стосувалося здебільшого приватного життя. В суспільстві ж чоловік всіяко намагався не показувати, що він якимось чином може надати перевагу товариству дружини, її думці, аніж товаришам.

В четвертому розділі «Сільські традиції та соціальний порядок» автор розглядає стереотипи сприйняття чоловіка в сільській місцевості. Розглянутий період — середина XIX — початок XX ст., для якого характерні такі риси: авторитет батька в сім'ї поступово знижується; змінюється поділ праці. Автор розповідає про використання жіночих знарядь праці (наприклад, в сільському господарстві) чоловіками і навпаки. Деякі види діяльності, які раніше вважались суто жіночими, ставали ще й чоловічими. Наприклад, виготовлення хліба завжди було суто жіночою роботою допоки не з'явилась професія пекаря. В сільському господарстві чоловік виконував роботу в полі, де його всі бачили, а в городі біля хати могла працювати жінка, а такий чоловічий інструмент як коса починають використовувати жінки. Від середини XIX ст. зміни ролей у поділі праці є відносно поступовими, остаточно крапки на «і» розставить Перша та Друга світові війни, коли жінки мушили виконувати більше чоловічої роботи.

У шостому розділі «Вигоди дозвілля» автор повертається до аналізу стереотипів мужності «фізична сила» та «фізична перевага над іншими чоловіками». З середини XIX ст. змагання стають більш формальними і навіть публічними. У цей період стає ще більше популярним такий вид спортивних змагань як бокс та веслування. Популярний раніше вид відпочинку мисливство поступається більш спокійному — риболовлі. Ці процеси характерні як для села, так і для міста. Особливо цікавим у цьому випадку є протистояння між чоловіками «городськими» та місцевими (тобто жителів села), яке згадується Емілем Гійоменом (селянин-половинник) [3, с. 103]. Знову ж таки автор використовує спогади очевидців, що надзвичайно важливо при описі повсякденності, ментальності того періоду. В цьому розділі так само, як джерело, використані художні твори, зокрема Андре Рош цитує працю Еміля Золя «Земля» (1887), в якому відображено зниження авторитету чоловіка.

Раніше згадувалось про зміну статусу жінки поруч із чоловіком. В четвертому розділі «Сільські традиції та соціальний порядок» описується також зміна правил спадковості, за якими лєвова частка майна вже не успадковувалась найстаршим сином. У XIX ст. поділ землі частіше проводився на рівні частини. На думку автора, такі зміни неминуче вплинули на традиційну роль чоловіка, а також пришвидшили розпад великих сімей, де всі молодші бра-

ти та сестри залежали від найстаршого і рідко коли залишали свою домівку після шлюбу. В цьому розділі Андре Рош використовує як офіційні джерела (офіційні опитування 1866—1870 рр. про стан сільського господарства у Франції), так і праці, що містять історичний аналіз творів тодішніх сучасників таких, як Еміля Золя (Robert G., Laterred' Émile Zola. Etude historique et critique), що робить книжку ще більш цікавою для читача, не нагромадженою великою кількістю сухих фактів.

У п'ятому розділі «Школа для хлопчиків» автор розповідає про шкільне життя хлопчиків та їх виховання. А. Рош акцентує, що система освіти у Франції у XIX ст. сильно обмежувала дитину. Як приклад автор використовує працю Жюля Валле-са, французького письменника та політичного діяча часів Другої імперії, «Дитина» (фр. Les Enfants du Peuple / Jules Vallès, préf. Par Julien Lemer. Paris: La Lanterne, 1879): «Всього за дві хвилини у школі починається цвіль, від неї іде нудьга, сморід чорнил; люди, котрі туди ходять, якщо, звісно, звідти виходять, мають згаслий погляд, стишений голос і повільну тиху ходу, щоби не шкодити дисципліні, не порушувати тиші, не відволікати від навчального процесу. Такий сильний запах старості» [3, с. 170]. Подібні спогади не є чимось надзвичайним, адже на той час приміщення шкіл могли не опалюватися і навіть не освітлюватися, а формування дисципліни шляхом сили вважалося нормою до початку XX ст. Зі слів автора можна зробити висновок, що суворість у шкільному навчанні відображала Старий режим, що таким чином хлопчики з ранніх років навчаються поважати, боятися владу. Також такий досвід як школа так само був своєрідним етапом ініціації хлопчиків до дорослого життя.

У шостому розділі «Вигоди дозвілля» автор пише про види дозвілля, яким надавали перевагу в ті часи чоловіки. А. Рош вказує, що наприкінці XIX ст. обов'язковою рисою чоловіків було «бути постійно зайнятим роботою, показуючи своє переважанення». Зайнятість чоловіка диктувала ритм не тільки суспільного життя, але й сімейного. Серед видів дозвілля основними на той час були риболовля, яку вважали відпочинком для душі, полювання, що передбачало проведення часу у хорошому товаристві (молоді люди з великих родин провінції чи Парижа, офіцери старшого чину, члени дипломатич-

ного корпусу, іноземці, фінансисти, промисловці). Характерним у цьому розділі є використання періодичних джерел, наприклад «L'Illustration», а також використання праць французького історика Алана Корбіна, який досліджував історію ментальності в XIX ст. Отож, у цей період чоловікові личило бути зайнятим як своєю роботою, так і різними видами дозвілля, натомість жінці личило бути зайнятою своїми роздумами та перейманням своєю домівкою, бути гарною господинею.

Далі автор описує правила флірту між чоловіком і жінкою. Андре Рош розглядає флірт з жіночої точки зору та чоловічої. Наприклад, про жінок наводить цитату з «Сповіді коханця» («La Confession D'Un Amant») Марселя Превоста, де жінка на той час дозволила собі панівну, домінуючу роль у флірті з чоловіком. Автор аналізує наведений уривок і приходить до висновку, що погляд, який Марі-Тереза кинула на чоловіка мав шокуючий ефект на той час: «Тож Марі-Тереза підняла руку та, повільно до мене повернувшись, провела рукою — від плеча до кінчиків нігтів — по моїх губах [...]. А потім подивилася на мене поглядом, у якому сяло я вже не знаю яке задоволення, а також бриніло трохи зла» [3, с. 180]. Раніше згадувалося, що мати роман для чоловіка на той час було абсолютно нормально і навіть схвально сприймалося суспільством, на відміну від жінки. Автор зазначає, що спокуса займала багато годин дозвілля, і що хлопчик повинен був вміти фліртувати, невміння ж народжувало сумніви з боку оточення.

У своєму дослідженні А. Рош не лише наводить приклади стереотипів чоловічої мужності та ідентичності, але й показує їх трансформацію в період між Французькою революцією та Першою світовою війною. Характерним є визначення автором часових рамок для окресленої проблеми, адже Французька революція стала початком змін традицій Старого режиму, але повністю їх не викоринила, а Перша світова війна навпаки стала одним із найбільших катализаторів змін цих стереотипів, призвела до зміни чоловічої ролі в суспільстві та в сім'ї.

На мою думку, українському читачеві надзвичайно цікаво буде прочитати цю монографію, адже тут наявні аналогії з нашими стереотипами сприйняття чоловіків, які й досі можна простежити в містах і селах. Найбільш яскравий приклад — «Не служив —

не мужик», про який йдеться в книзі, особливо це стало помітним під час російсько-української війни, яка виокремила чоловіка, що служив — сильний і мужній, та такого, що «відкосив», який сприймається першими як боягуз.

Цікавим фактом є і те, що книга вийшла друком у Франції ще у 2000 р., тоді як в українському перекладі видавництва «Основи» вийшла у 2018 р. Не випадковим є те, що в Росії книжка не просто не виходила друком, не перекладалась, вона є забороненою. Можливо, це і є однією з причин, чому Україна так довго чекала на вихід цієї монографії в перекладі, адже раніше українському перекладу відомих книг часто передував російський.

Також хочеться відзначити стиль написання. Попри те, що автором є історик зі ступенем доктора, вона достатньо легко написана і водночас сміливо (що так само для українського читача може здатися дещо незвичним), що робить її цікавою в прочитанні. Це насамперед виражено в цитатах з інших до-

сліджень, переважно зі спогадів сучасників описаного автором періоду. Особливо імпонує структура самої книги, адже розділи хоч і подані тематично, але можна простежити і те, що вони йдуть за хронологією (від початку Французької революції і до початку Першої світової війни).

1. Андре Рош: «Сьогодні для існування патріархату немає жодних умов». URL: <https://womo.ua/andre-rosh-syogodni-dlya-isnuvaniya-patriarhatu-nemaє-zhodnih-umov/> (дата звернення: 08.12.2019).
2. Сімона де Бовуар. *Друга статя: в 2 т.* Київ: Основи, 1994. Т. 1. 390 с.
3. Рош А. *Перша статя. Зміни та криза чоловічої ідентичності.* Київ: Основи, 2018. 248 с.
4. Huesca Roland. Rauch (André). *Le Premier Sexe. Mutationset Crisedel' Identité Masculine.* In: *Revue française de pédagogie. Volume 144.* 2003. *Dynamiques multi culturelles et politiques scolaires en Europe.* Pp. 146—147. URL: https://www.persee.fr/doc/rfp_0556-7807_2003_num_144_1_2977_t1_0146_0000_2 (дата звернення: 08.12.2019).